

سکه‌های ایران

پیش از اسلام

در موزه مرکزی آستان قدس رضوی

نگارش و پژوهش:

امین امینی

سنگه‌های لایران

پیش از اسلام

در موزه مرکزی آستان قدس رضوی

نگارش و پژوهش:

امین امینی

پازینه

با همکاری علمی:

سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها، و مرکز اسناد آستان قدس رضوی

زیر نظر:

معاونت سازمان در امور موزه‌ها

سرشناسه: امینی، امین، ۱۳۵۹ -

عنوان و نام پدید آور: سکه‌های ایران پیش از اسلام در موزه مرکزی آستان قدس رضوی/نگارش و پژوهش امین امینی

مشخصات نشر: تهران: پازینه: سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی

مشخصات ظاهری: ۳۶۴ص: مصور (رنگی).

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۱۸۰-۱۲۵-۹

وضعیت فهرست نویسی: فیا

موضوع: آستان قدس رضوی. موزه مرکزی

موضوع: سکه‌های ایرانی -- ایران

موضوع: سکه‌های باستانی -- ایران

شناسه افزوده: سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی. معاونت امور موزه‌ها

شناسه افزوده: سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی

رده بندی کنگره: ۱۳۹۵ الف ۸ / م ۳۷۵۲/۲ C.J

رده بندی دیویی: ۷۳۷/۴۹۵۵

شماره کتابشناسی ملی: ۴۱۹۷۷۷۷

سکه‌های ایران

نگارش و پژوهش: امین امینی

ناشر و سرمایه گذار: پازینه

با همکاری علمی:

معاونت موزه‌های سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی

ویراستار: مهدیه دستمالچی

نوبت چاپ: اول / ۱۳۹۵

شمارگان: ۳۰۰۰ نسخه

طراحی و صفحه آرایی: مهندس امین امینی

چاپ و صحافی: سیب سبز و نوری

لیتوگرافی: نقش آفرین

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۱۸۰-۱۲۵-۹

قیمت: ۳۵۰۰۰۰ ریال

حق چاپ برای سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی و ناشر محفوظ است

نشانی ناشر: میدان انقلاب، ابتدای خیابان کارگر جنوبی، بن بست گشتاسب، شماره ۴، طبقه همکف

تلفن: ۶۶۹۷۵۲۴۶-۷ فکس: ۶۶۹۶۱۵۲۲ تلفن همراه: ۰۹۱۲-۱۰۵۴۰۹۸

سایت ناشر: www.pazinehpress.ir و سایت موزه‌های آستان قدس: www.aqm.ir

شماره تلفن گنجینه‌ی تمیر، اسکناس و سکه آستان قدس رضوی: ۰۵۱-۳۲۲۴۱۱۰۷

فهرست

سخن آغازین..... ۹

پیش گفتار..... ۱۱

- حلقه های مبادلاتی..... ۱۵

تصاویر حلقه های مبادلاتی..... ۱۶

- شاهنشاهی هخامنشیان..... ۱۷

نقشه ی قلمرو هخامنشیان..... ۱۸

مقدمه ی تاریخی..... ۱۹

ویژگی های سکه های هخامنشی..... ۲۴

- لیدی..... ۲۹

سال شمار شاهان لیدی..... ۳۰

تصاویر سکه های لیدی..... ۳۱

۳۳..... - هخامنشی

۳۴..... سال شمار شاهان هخامنشی

۳۵..... تصاویر سکه های هخامنشی

۳۹..... - مقدونی

۴۰..... سال شمار شاهان مقدونی

۴۱..... تصاویر سکه های مقدونی

۴۵..... - سلوکی

۴۶..... سال شمار شاهان سلوکی

۴۸..... تصاویر سکه های سلوکی

۵۳..... - باختری

۵۴..... سال شمار شاهان باختری

۵۵..... تصاویر سکه های باختری

۵۹..... - شاهنشاهی اشکانیان

۶۰..... نقشه ی قلمرو اشکانیان

۶۱..... مقدمه ی تاریخی

۶۵..... ویژگی های سکه های اشکانی

۹۴..... سال شمار شاهان اشکانی

۹۵..... تصاویر سکه های اشکانی

۱۴۹.....- پادشاهی محلی خاراسن

۱۵۰.....نقشه‌ی قلمرو خاراسن

۱۵۱.....مقدمه‌ی تاریخی

۱۵۷.....ویژگی‌های سکه‌های خاراسن

۱۶۲.....سال‌شمار شاهان خاراسن

۱۶۳.....تصاویر سکه‌های خاراسن

۱۶۵.....- پادشاهی محلی الیمایی

۱۶۶.....نقشه‌ی قلمرو ایلام

۱۶۷.....مقدمه‌ی تاریخی

۱۷۷.....ویژگی‌های سکه‌های الیمایی

۱۸۴.....سال‌شمار شاهان الیمایی

۱۸۵.....تصاویر سکه‌های الیمایی

۱۹۹.....- پادشاهی محلی پارس

۲۰۰.....نقشه‌ی قلمرو پارس

۲۰۱.....مقدمه‌ی تاریخی

۲۱۱.....ویژگی‌های سکه‌های پارس

۲۱۸.....سال‌شمار شاهان پارس

۲۱۹.....تصاویر سکه‌های پارس

- ۲۲۵.....- شاهنشاهی ساسانیان
- ۲۲۶.....نقشه‌ی قلمرو ساسانیان
- ۲۲۷.....مقدمه‌ی تاریخی
- ۲۳۰.....ویژگی‌های سکه‌های ساسانی
- ۲۷۲.....سال‌شمار شاهان ساسانی
- ۲۷۳.....تصاویر سکه‌های ساسانی

- ۳۵۷.....- کتاب‌نامه
- ۳۵۹.....- فهرست اهدا کنندگان سکه به آستان قدس رضوی

سخن آغازین

سکه یکی از مهمترین مستندات تاریخی است که شاید بتوان آن را گاهشمار ادوار تاریخ بشری دانست و در این میان بدیهی است که تاریخ کهن ایران زمین به عنوان یکی از پایگاه‌های پایا و پویای تمدن میتواند به روایت سکه‌ها مورد بررسی و کاوش قرار گیرد. رخدادهای تاریخی، تحولات سیاسی، اقتصادی و مذهبی را می‌توان در آیینی سکه‌ها به تماشا نشست و بر تاریکی قرن‌ها با تلالو سکه‌ها نوری افشاند. این در حالی است که مطالعه تاریخ ایران باستان بدون منابع دست اولی چون سکه‌ها مطالعه‌ای ناتمام خواهد بود زیرا پژوهش‌گران این حوزه با فقدان منابع تاریخی دست اولی که توسط مورخان ایرانی نگاشته شده باشد، مواجه هستند.

ناگفته پیداست که آشنایی با خدمات ایرانیان به فرهنگ و تمدن اسلامی نیازمند آشنایی با پیشینه‌ی ملت بزرگ ایران است و توجه به خدمات فرهنگی، اجتماعی، اداری و اقتصادی ایرانیان به پیشرفت تمدن اسلامی مستلزم آشنایی با این ساختارها در روزگاران پیش از اسلام است. ایرانیان پیش آهنگان خدمت به اسلامند و بی‌تردید در این راه، جان فشانی‌ها کرده‌اند. این ملت تمامی داشته‌های خود را در زمینه دانش و هنر به اسلام تقدیم کرد و با روحی تازه که از آن آیین آسمانی گرفته بود شاهکارهایی بی‌نظیر در حوزه دانش، هنر و تمدن آفرید.

روشن است که هر سکه آیینی‌ای از آیین، آداب و رسوم، خط و زبان، وضعیت اقتصادی- اجتماعی و هنری هر دوره از تاریخ کهن ایران است. با توجه به این مهم در

قدم اول کوشش شده است پژوهشی فراگیر در مورد سکه‌های موجود پیرامون تاریخ ایران قبل از اسلام در موزه سکه‌ی آستان قدس رضوی انجام شود و سپس انشاء الله در کتابهای بعدی به معرفی دیگر سکه‌های ارزشمند ایران در دوره اسلامی پرداخته شود.

گفتنی است مجموعه‌ی نفیس سکه‌های به نمایش گذاشته شده در موزه‌ی سکه‌ی آستان قدس شامل سکه‌های ایران پیش از اسلام، سکه‌های اسلامی و سکه‌های معاصر ایران از قاجار تا جمهوری اسلامی است. در این گنجینه، علاوه بر سکه‌های ایران، سکه‌های سایر کشورهای جهان نیز در معرض دید همگان قرار گرفته است.

آقای مهندس امین امینی که در زمینه‌ی سکه‌های ایران قبل از اسلام و به ویژه سکه‌های دوره‌ی ساسانی دارای تألیفات و مقالات ارزشمندی هستند، اقدام به تدوین کتاب پیش رو کرده‌اند. سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی با توجه به اهمیت موضوع و در جهت بهره‌مندی بیشتر کارشناسان و محققان این رشته و با هدف تولید علم، انتقال دانش و معرفی سکه‌های ارزشمند موجود در موزه آستان قدس رضوی، چاپ این کتاب را با همکاری انتشارات پازینه در دستور کار خود قرار داده و امیدوار است با نشر این اثر گامی در جهت معرفی و ثبت میراث کهن ایرانی برداشته باشد.

ومن الله التوفیق

محمد هادی زاهدی

رئیس سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی

پیش‌گفتار

کتاب پیش‌رو، چنان‌که از عنوان آن پیداست، دو هدف اساسی را دنبال می‌کند: نخست، نمایش و معرفی سکه‌های موجود در گنجینه آستان قدس رضوی و دوم، بررسی موشکافانه‌ی ویژگی‌های کلی سکه‌های پیش‌از اسلام.

از آن‌جا که سکه‌ها مهم‌ترین اسناد عینی و ملموس به جا مانده از دنیای کهن هستند، بررسی دقیق ویژگی‌های ظاهری آن‌ها هم‌چون اندازه، وزن، جنس، تقسیمات واحد، نقوش پشت و رو، سال ضرب، محل ضرب و هم‌چنین دسته‌بندی تیپ‌ها و سبک‌های گوناگون نقوش آن‌ها، ضروری می‌نماید.

نگارنده با درک این ضرورت، در کتاب حاضر کوشیده است فهرست و دسته‌بندی تازه و به روزی از مؤلفه‌های سکه‌های پیش‌از اسلام فراهم کند. افزون بر این، تلاش شد تا بر پایه‌ی آخرین داده‌های سکه‌شناسی، ترتیب و توالی تاریخی شاهان هر سلسله، تا حد امکان بازبینی و تصحیح شود. بنابراین در پژوهش پیش‌رو، گاه شاهد تغییرات اساسی در انتساب برخی سکه‌ها به شاهان یا تغییر محدوده‌ی پادشاهی آن‌ها، در مقایسه با منابع پیشین هستیم.

از آن‌جا که نگارنده با محدودیت در استفاده از تصاویر سکه‌هایی غیر از نمونه‌های موجود در مجموعه‌ی آستان قدس روبه‌رو بود، از آرایه‌ی تصاویر سکه‌های خارج از گنجینه، خودداری شد. البته در نگارش مطالب سکه‌شناسی کتاب، کوشش شد با برش

مقاطع ویژه‌ی سکه‌ها، برجسته‌سازی پیکره‌ی شاهان، نگاشته‌ها و نقوش، زمینه‌ی روشن‌تر شدن مباحث سکه‌شناسی فراهم آید.

در مسیر تدوین این کتاب، ناهمواری‌های بسیاری وجود داشت که عمدتاً برخاسته از بازه‌ی زمانی و مکانی گسترده‌ی تاریخ ایران پیش از اسلام، تنوع و تعدد سلسله‌ها و مهم‌تر از همه کمبود سکه‌های پیش از اسلام گنجینه‌ی آستان قدس بود. البته نباید بزرگ‌ترین دشواری همه‌ی پژوهش‌های این‌چنینی را، که کمبود منابع مکتوب، به ویژه پیرامون دوران‌های هخامنشیان، اشکانیان، و دولت‌های محلی کوچک است، فراموش کرد. در واقع بیش‌تر کشفیات علمی پیرامون این دوره‌ها و نظریات حاصل از آن، به اتکای داده‌های سکه‌شناختی انجام شده است.

کمبود منابع در این حوزه دو دلیل عمده دارد: نخست، غلبه‌ی سنت شفاهی بر سنت مکتوب در ایران و دوم، نابودی سهوی و عمدی منابع مکتوب. منظور از نابودی سهوی، اقتضای گذر زمان و رویدادهای تاریخی هم‌چون جنگ‌ها، آتش‌سوزی‌ها و پراکندگی‌هاست و منظور از نابودی عمدی، اغراض و مصالح سیاسی حکومت‌های وقت در از بین بردن تاریخ، اندیشه‌های دینی یا فرهنگ گذشتگان (همانند نابودی خودخواسته‌ی بخش وسیعی از منابع احتمالی دوره‌ی هخامنشی به دست اسکندر و جانشینانش و یا حذف تاریخ تمدن و فرهنگ و هنر اشکانی به دست ساسانیان که به انگیزه‌های دینی و سیاسی صورت گرفت).

مراحل تدوین و نگارش کتاب، حدود نه ماه به درازا کشید. این مراحل شامل عکس‌برداری، بازنگری شناسنامه‌ی سکه‌ها و کارشناسی دوباره‌ی آن‌ها، تدوین و ویرایش تصاویر، نگارش متن، طراحی جداول و نقشه‌ها و در نهایت چیدمان تصاویر و صفحه‌آرایی کتاب بود.

انجام این پژوهش امکان پذیر نبود مگر با اراده‌ی مجموعه‌ی آستان قدس رضوی، به ویژه آقای محمدهادی زاهدی؛ ریاست محترم سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی، آقای محسن امیری نیا؛ معاون وقت محترم سازمان در امور موزه‌ها و دکتر علی سوزن‌چی؛ معاون جدید سازمان در امور موزه‌ها. هم‌چنین آقای محمدحسین یزدی‌نژاد؛ مسئول گنجینه‌ی تمبر، اسکناس و سکه که پویایی این گنجینه، مدیون تلاش‌های بی‌دریغ ایشان است.

در پایان از استاد بزرگوار دکتر غلام‌رضا فرهاد آثار که مرا از راهنمایی‌های ارزشمند خود بی‌نصیب نگذارد، سپاسگزارم. هم‌چنین قدرشناس دوستانی هستم که در تدوین شناسنامه‌های اولیه‌ی سکه‌های گنجینه کوشیده‌اند؛ هم‌چون آقایان محمدتقی صفار و محمدحسین فالیزکار و نیز سرکار خانم زهره قاسمی و آقای محمدرضا شاهرودی‌زاده برای اسکن برخی از تصاویر. سرانجام قدردان همسر عزیزم هستم که بدون یاری دلسوزانه‌اش پایان بردن این کار، بسی دشوار می‌گشت.

نگارنده به خاطر برخی لغزش‌های ناگزیر کتاب، که ناشی از کمبود و پراکندگی منابع و هم‌چنین کم‌دانشی اوست، از محضر همه‌ی پژوهش‌گران، اساتید و دوستداران تاریخ و سکه‌ی ایران عزیز، پوزش خواسته و خود را برای دریافت نظرات و راهنمایی‌های صاحب‌نظران امیدوار می‌یابد.

امین امینی

تهران / امرداد ۱۳۹۳

حلقه‌های مبادلاتی (پول نخستین)

پیش از پیدایش سکه، در دنیای باستان، داد و ستدهای تجاری، پایاپای انجام می‌شد.^۱ اما مبادله‌ی پایاپای، دشواری‌های بسیاری داشت. آرام آرام اندیشه‌ی بهره‌گیری از کالایی میانجی به جای معامله‌ی جنس با جنس، پدیدار شد. کالای واسطه‌ای می‌بایست دارای دو ویژگی باشد: باارزش بودن و فسادناپذیری؛ ویژگی‌هایی که در فلزات گران‌بها وجود داشت. به این ترتیب فلزاتی چون طلا، نقره و برنز با اشکال مختلف و اوزان معین، به عنوان کالای میانجی، در داد و ستدها وارد شدند. پاره‌های فلزی گران‌بها، به اشکال نامنظم گوناگون، دایره، چهارگوش، مفتول به هم پیچیده یا مفتول حلزونی شکل درست شده و در معاملات، بسته به نیاز، به وزن‌ها و اندازه‌های کوچک‌تر، بریده و خرج می‌شدند. نمونه‌هایی از این اشکال فلزی با قدمت حدود دو هزار سال پیش از میلاد، در مصر، میان‌رودان، جنوب و غرب ایران یافت شده است. تا مدتی پس از پیدایش سکه، هم‌چنان از این بریده‌های فلزی بهره گرفته می‌شد.^۲

یکی از مهم‌ترین و پرکاربردترین کالاهای واسطه‌ای، اشکال فلزی حلقه‌مانندی بودند که امروزه به نام «حلقه‌های مبادلاتی» خوانده می‌شوند. حلقه‌های مبادلاتی در اندازه‌های گوناگون ساخته می‌شدند. این حلقه‌ها، کاربردی دوگانه داشتند؛ گاهی اسباب معامله و داد و ستد بودند و گاهی آرایه و ابزار زینتی.

۱. هرچند ابتدایی‌ترین گونه‌ی قابل تصور و شناخته شده‌ی معامله، مبادله‌ی پایاپای یک جنس در برابر جنس دیگر است، اما این تنها شیوه‌ی داد و ستد در دنیای باستان نبود. با پیشرفت دانش و فن، تمدن‌های گوناگون، هر یک روش ویژه‌ای برای معاملات پایاپای نوآوری کردند. برای نمونه پیش از پیدایش سکه، در برخی سرزمین‌ها، از نظام «نقره‌ی مبتنی بر وزن» بهره برده می‌شد. از آن جا که این نظام، با مسئله‌ی اعتبار همراه بود، و همواره نمی‌شد نسبت‌ها را ثابت و یکسان نگاه داشت، مردم بابل، نظام مالی - تجاری پیشروتری نوآفریدند که بر پایه‌ی نسبت نقره به طلا استوار بود.

۲. برای مطالعه‌ی بیش‌تر نگاه کنید به: رضایی باغبیدی، حسن: مقاله‌ی پیدایی و آغاز ضرب سکه در ایران، کتاب ماه تاریخ و جغرافیا، تهران، ۱۳۹۱.

شماره ثبت: س ۵۱۸

شماره ثبت: س ۵۱۸